

**V. MOLNÁR LÁSZLÓ: II. KATALIN CÁRNŐ
ÉS AZ „ÉSZAKI KOLOSSZUS” – ÖRÖKSÉG.
KAPOSI KISKÖNYVTÁR, KAPOSVÁR, 2014.**

Sávoly Mária: Történelmi elemzés iskolai használatra is

A szerző nemzetközi és hazai területen egyaránt elismert, kiváló szakértője és kutatója a 18. századi történeti russzisztikának és az 1703–1848 közötti magyar-orosz történeti kapcsolatoknak. Emellett egyetemi oktatóként és íróként is remekül mozgósítja történelmi és metodikus kvalitásait. Friss kötetében tizenkét korábban megjelent tanulmányát szerkesztette oly módon egységessé, hogy akár monográfiaként is olvashatjuk.

II. Katalin uralmának kora a történelemtantervekben a felvilágosult abszolutizmus témakörében jelenik meg. Ezen túl a cárnő személyisége és tevékenysége a történelmet kedvelő laikusok taborában is mindenkor érdeklődésre tart számot. Recenziókkal most egy rendkívül izgalmas, olvasmányos, több helyütt szinte krimihangulatú politika-, kultúra- és eszmetörténeti munkát kívánunk a történelemtanárok figyelmébe ajánlani. A kötet szakmódszertani szempontból haszonnal forgatható; V. Molnár László szövegei a történelmi személyiségek megjelenítéséhez, emberi vonásaik megközelítéséhez adhatnak ötleteket, s az elemzések összehasonlító jellege is remek módszertani mintákat kínál. A szerző tanulmányaiban dramati-

kus eszközökkel ábrázolja az eseményeket, s az olvasót szinte a történések részesevé avatja.

A kötet nyitó tanulmányában (*Az „isteni Cateau”¹⁾*) II. Katalin személyisége, uralkodói pályája, udvara, illetve államapparátusa az orosz politikai, társadalmi, kultúrtörténeti közeg bonyolult, ellentmondásos szövevényében jelenik meg. A szerző érdekfeszítően, imponálóan gazdag szakirodalmi háttér előtt bontja ki a történetet. A valóban nem szokványos életút esszenciáját adja a bevezető és befejező néhány sor:

„Lutheránus felekezetű, anhalt-zerbsti hercegkisasszonyként látta meg a napvilágot, akinek ereiben egyetlen csepp orosz vér sem folyt. Tizenöt éves korában, a trónörökös nagyherceg jegyeseként érkezett Oroszországba, ahol egy esztendő múlva a későbbi III. Péter felesége lett. Egész életében németes akcentussal beszélt, és – Vaszilij Kljucsevszkij történész szerint – leveleiben jó néhány helyesírási hibát vétett. Az 1762. június 28-án, államcsínnyel hatalomra került cárnő személyében az utókor mégis az egyik

¹ A rajongó Voltaire nevezte így a cárnőt.

legjelentősebb orosz uralkodót látja, akinek neve a cári impérium nagyhatalmi státusának szimbóluma lett. A »katalini aranykor« ugyanis folytatta az I. Péter által kezdett reformokat. (...) Az utókor méltányolja a Nagy Katalin nevével fémjelzett felvilágosult abszolutista kormányzati politika sikereit, uralkodása harmincnégy évének számos kimagasló teljesítményét, a cárnő uralkodói kvalitásait, a korabeli Oroszország társadalmi, gazdasági és kulturális életében bekövetkezett változásokat.”

„Az utókor aligha »gyengeségei« miatt bírálja az Orosz Birodalmat harmincnégy évig irányító, a kortársak és napjaink emberének értékítéletét megosztó uralkodónő tevékenységét. Egyesek »észak Szemirámiszá«-t, az »isteni Cateau«, a »koronás és szoknyás Tartuffe« alakját látták benne. Az oroszok többsége azonban Nagy Péter politikájának folytatóját tiszteli személyében, aki a reformokat kifinomultabb módszerekkel, női rafinériával és kevesebb véráldozattal hajtotta végre. Egyik közeli híve, P. A. Vjazemszkij herceg találóan mondta róla: »Különösnek tűnhet, de ez a német hercegnő tett bennünket igazi orosz patriótává.« Maradékaltalul egyetérthetünk Andrej Szaharov akadémikussal, a neves történésszel, aki II. Katalin kvalitásainak értékelésekor a legfontosabbnak azt tartja, hogy a cárnő új »modellt«, az államügyek iránt elkötelezett, ambiciózus, mindenkor a birodalom érdekeit szem előtt tartó uralkodó típusát testesítette meg Oroszországban.”

V. Molnár László a szó legnemesebb értelmében szórakoztató személyiségábrázolással hozza életközébe a botrányos magánéletű uralkodónő környezetében

főszerephez jutó egyik fő kegyencet, az egyébként tehetséges politikus Grigorij Pajtyomkint, »az orosz Mars«-ként emlegetett Szuvorov hadvezért, a »krakéler akadémikus« Lomonoszovot, s megrendítő portrét rajzol a legnagyobb orosz parasztháború vezérének, Pugacovnak a tragédiájáról. Tanulmány szól az orosz birodalom terjeszkedéséről, az amerikai függetlenségi háború alatti, s az azt követő időszakban átformálódó, rendkívül sokágú orosz-amerikai kapcsolatokról. A *II. Katalin és a francia „mételty”* című írás az orosz-francia kapcsolatok kettős arculatát jellemzi:

„A felvilágosult abszolutizmus időszakában, vagyis a 18. század második felében, a francia kultúrának Európa egyetlen országában sem volt akkora befolyása, mint a pétervári udvarban, amely akkor még Versailles pompáját is felülmúlta. A cári udvarban hamisítatlan francia etikett dívott, francia borokat és ételeket szolgáltak fel, francia volt a hivatalos érintkezés nyelve, és az előkelőségek párizsi könyveket olvastak. (...) Franciaország persze nemcsak az irodalom, a tudomány és a művészet területén gyakorolt nagy hatást a 18. századi orosz államra, hanem alapvetően meghatározta a nemesi életvitel, gondolkodás- és szemléletmód alakulását is (...) A gallománia (franciaimádat) ugyanakkor kirívó torzulásokat is eredményezett az orosz nemesség egyes rétegeinél, amelyek öltözetükben, viselkedésükben, életmódjukban és beszédükben szinte szolgai módon igyekeztek utánozni a korabeli francia szokásokat. Ez a »franciamajmolás« időnként – az orosz nemzeti kultúra és szokások háttérbe szorításával – rendkívüli furcsaságokhoz, sőt komikus helyzetekhez vezetett, és érthető módon felháborította a 18. század második felének legtisztábban látó íróit és művészeit.”

Szintén kétarcúságot mutatott II. Katalin korában a jobbágykérdésről folyó vita, s a kérdést rendezni igyekvő *Tervezet* is. V. Molnár László nem véletlenül adta e témával foglalkozó tanulmányának *A társadalmi gondolat fejlődése és kudarca* címet. „Világosan látnunk kell tehát, hogy II. Katalin tervezete nem a feudális-jobbágytartó rendszer alapja vagy pillérei ellen irányult – mivel a jobbágyfelszabadítás kérdése érintőlegesen se szerepelt benne, még a személyi függés felszámolásának formájában sem –, hiszen a tervezett szerény reformokkal éppen a fennálló viszonyokat kívánta konzerválni, azok élettartamát szándékozott meghosszabbítani.”

Kettősség jellemezte II. Katalin népi iskolai reformját is. Az elgondolás persze alapjaiban a felvilágosodás eszmei rendszerén nyugodott; a cárnő nem véletlenül vette fel a kapcsolatot uralkodótársával, II. Józseffel, akinek birodalmában már a gyakorlatban is érvényesült az 1777-es oktatási reform, a Ratio Educationis. (Az *F. J. Jankovič oroszországi iskolaszervező tevékenysége* című tanulmányban számos más magyar vonatkozású adalék is található.) II. Katalin tehát szakembereket kért a Habsburg uralkodótól, olyanokat, akik képesek megszervezni és véghezvinni az orosz iskolareformot. Így esett II. József és az illetékes kormányzati és szakértői körök választása F. J. Jankovičra, akinek alkalmasságát így jellemzi V. Molnár László:

„... minden elvárásnak megfelelt, elméleti felkészültsége és addigi életútja alkalmassá tette az oroszországi népi iskolai reform megszervezésére. Fedor (oroszosan: Fjodor) Jankovič 1741. április 14-én pravoszláv felekezetű, szerb családban született (...) A tehetséges fiatalember 1755-től a károlyvárosi (karlováci) gimnáziumban, majd a pozsonyi líceumban ta-

nult, amelynek növendékei közé tartozott Tessedik Sámuel is. Ezt követően a bécsi egyetemen folytatta stúdiumait (...) Az univerzitás befejezése után a délvidéki Vidak püspök titkára lett, egy évvel később pedig az összes illír (szerb) iskolák direktorává nevezték ki. Életének ebben az időszakában nemcsak felügyelete alá tartozó iskolákat látogatott, hanem osztrák módszertani műveket fordított, új (szerb, román, német és magyar) tankönyveket készített (...) Az uralkodó nagyra értékelte a kiváló pedagógus szakmai tevékenységét, ezért 1774. augusztus 16-án nemesi rangra emelte (...) Nagy elismerést jelentett az is, hogy az I. Ratio Educationis (1777) kiadásának évében Jankovičot a temesvári tankerület főigazgatójává nevezték ki.”

Jankovič 1782-től 1814-ben bekövetkezett haláláig Oroszországban maradt, s a cárnő által kinevezett Népi iskolai Bizottság segítségével, hihetetlen energiával dolgozott. Rövid időn belül új elemi iskolák szervezését indította be, létrehozta a szentpétervári tanítóképzőt, s egy ideig annak igazgatója is volt. Az első orosz pedagógiai szakfolyóirat alapítójaként és főszerkesztőjeként tisztelhetjük őt; megszervezte a korszerű tankönyvek kiadását (ő maga 1782 és 1787 között húsz tankönyvet írt), s végig felügyelte a reform munkálatait.

Arról, hogy végül a népi iskolai reform is a felvilágosult abszolutizmus fentebb említett kettősségének áldozata lett, V. Molnár László így ír:

„Mivel magyarázhatóak az orosz népi iskolai reform szerény eredményei? Mint ismeretes, a korabeli Ausztriában általános tankötelezettséget vezettek be, az oroszországi Népi iskolai Szabályzat azonban nem írta elő kötelező ér-

vénnyel mindenki számára az oktatást, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy a korabeli cári birodalomban az iskolareform csak felemás módon valósulhatott meg, mivel annak következetes végrehajtása sok munkáskézttől fosztotta volna meg a földesúri osztályt. Ezért a falusi lakosság szinte teljesen kimaradt az iskolaszervezés hatósugarából. (...) A népiskolai reform elsősorban tehát a nemesség ellenállásán bukott el, de nem feledkezhetünk meg – a kudarc okainak vizsgálatakor – a megfelelő állami anyagi támogatás hiányáról sem.”

A kötet további írásai szerves kiegészítői a fentiekben kiemelt tanulmányoknak, és számos izgalmas ösvényt nyitnak a fő elemzési útvonalakról. V. Molnár László műve a 18. századi egyetemes történelem, illetve a felvilágosult abszolutizmus egyik valóban karakterisztikus terepét vizsgálja, s a korszak emblematisz személyiségeit hozza életközelpbe.

Jelentés 3-4.

Rendezte: Sereglei András
A képen: Patonay Anita és
Sereglei András
Fotó: Kálócz László